

ЛЕМКІВЩИНА В XX СТОЛІТТІ: КУЛЬТУРА ТА ПОБУТ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Бодрух Ірина,

здобувач вищої освіти другого рівня
історичного факультету
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
e-mail: irabodruh@gmail.com

Науковий керівник: **Ятищук Оксана,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Лемківщина – це історико-етнографічний регіон, де сформувався самобутній етнос лемків, культура і побут яких у XX ст. зазнали кардинальних змін під впливом історичних та соціальних процесів.

Одним із головних чинників збереження лемківської ідентичності була народна творчість – традиційна музика, пісні, танці та ремесла.

Народна творчість у лемків була тісно переплетена з повсякденним життям та обрядами, формуючи основу етнічної свідомості.

Фольклор виконував інтеграційну функцію: через народну пісню чи танець лемки передавали молодшим поколінням традиційні цінності, мову (діалект), історію свого краю. Як зазначають дослідники, фольклорні традиції виступали визначальною формою етнічної свідомості, особливо для спільнот, що пережили переселення чи розпорошення.

Збереженню ідентичності сприяли створення фольклорних ансамблів, проведення фестивалів, запис і публікація пісень. З кінця XX ст. почали проводити великі лемківські фестивалі в Україні та Польщі – зокрема, «Дзвони Лемківщини» (Монастирська, Тернопільщина) та «Лемківська ватра» (Ждиня, Польща), які збирають розпорошених представників народу і демонструють багатство їхньої пісенно-танцювальної спадщини.

Етнографи відзначали, що, проживаючи довгий час у чужому оточенні, багато лемків «втратили значну частину своєї традиційної культури».

В умовах радянської дійсності на теренах УРСР лемків як окрему групу не виокремлювали – їх розчиняли в загальноукраїнському культурному полі, що з одного боку сприяло інтеграції, але з іншого – загрожувало зникненню локальних особливостей. Попри це, переселенці-лемки зберігали в сімейному колі рідні пісні й говірку, передавали молоді спогади про традиційні танці та ремесла. Починаючи з кінця 1950-х р., з'являються можливості часткового культурного відродження: у Польщі

лемки добилися права на власну культурну діяльність, виникли перші ансамблі (наприклад, лемківський ансамбль пісні і танцю «Кичера» заснований 1956 р.), у середовищі інтелігенції поновився інтерес до фольклору Лемківщини. В Україні зі здобуттям незалежності активізувався лемківський рух: створено товариства «Лемківщина», організовуються фестивалі, друкуються збірники пісень.

Лемківський пісенно-музичний фольклор є надзвичайно багатим жанрово і мелодично. Видатний український етнограф і фольклорист Філарет Колесса на початку ХХ ст. особисто записав понад 820 лемківських пісень у карпатських селах, видавши їх у збірниках «Народні пісні з південного Підкарпаття» (1923) та «Народні пісні з галицької Лемківщини» (1929) [1, с. 469]. Деякі лемківські пісні набули загальноукраїнської популярності – наприклад, лемківська журлива пісня «Плине кача по Тисині» стала реквієм Майдану 2014 р.

Традиційні музичні інструменти лемків – скрипка, цимбали, басоля (народний бас), сопілка, пастуший ріг, бубон, іноді дуди (волинки). Популярним був ансамбль «троїстих музик» (скрипка-примаш, друга скрипка або цимбали, бас). Народні музики грали на сільських танцях, весіллях, святах, передаючи репертуар у спадок. У міжвоєнний період та після війни частина лемківських мелодій була записана на платівки. Ці раритетні записи сьогодні є цінним джерелом: зокрема, видано альбом-дослідження «Лемківська народна музика на воскових циліндрах (1901–1913) і американських платівках (1928–1930)» [4, с. 187], де зібрано найдавніші аудіо-документи лемківського фольклору.

Лемківські народні танці – невід’ємна частина фольклору, тісно пов’язані з музикою і звичаями. Танцювальна культура лемків формувалася під впливом карпатського середовища і контактів з сусідами. Для традиційних лемківських танців характерні жваві, енергійні рухи, парний і груповий характер виконання, імпровізаційність. Більшість танців – кругові або лінійні, з перемінним темпом. Популярними були різновиди коломийки (власне, швидкого танцю-метелиці), а також локальні танці зі своїми назвами, як-от «трясунець» (танець із притупами і трясінням плечей) чи «карічка» (хороводний парний танець). У репертуарі були також польки, вальси, облоги – запозичені чи спільні з сусідніми народами танцювальні форми, інтерпретовані по-своєму. Танці виконували під акомпанемент троїстих музик або співу [3, с. 122].

Народне мистецтво Лемківщини було надзвичайно різноманітним: дерев’яна різьба прикрашала будівлі, меблі, знаряддя; широко застосовувався розпис і малювання на побілених стінах хат та на скринях для одягу. Лемківські майстри оздоблювали предмети побуту різнокольоровими орнаментами – приміром, на дверях і сволоках хат вирізували і розмальовували геометричні та рослинні мотиви, а дерев’яні скрині вкривали мальованими візерунками [5].

Вишивка і ткацтво також мали свої особливості: на лляних сорочках лемків були поширені орнаменти з ламаної лінії та «кривульки» (лінійно-ланцюжковий орнамент), виконані червоними і синіми нитками. Мотиви сонця, соснової гілки, квітів, листя, ламаної лінії («кривульки») і свастики із загнутими кінцями – основні елементи лемківської орнаментики [2, с. 96].

Особливо цінною спадщиною є лемківські писанки. Вважається, що лемки зберегли найдавніші мотиви і технології писанкарства: характерний для них орнамент – «сльозка» (крапково-рисковий узор, що нагадує сльозинки) та різноманітні солярні знаки (спіралі, розети, хрестовидні фігури). Традиційна лемківська писанка двоколірна (білий узор на яскравому фоні) і містить символіку сонця та родючості. Це мистецтво передавалося у сім'ях; лемківські писанки не споживали як їжу, їм приписували магічні властивості оберегів [5].

Висновки. Народна творчість – музика, пісні, танці, ремесла – відіграла ключову роль у збереженні лемківської ідентичності. Фольклор став тим фундаментом, на якому трималася духовна єдність народу після втрати рідної землі і розпорошення по світу. Через пісні та танці лемки плекали рідну мову і пам'ять про минуле; через ремесла і орнаменти зберігали безперервність традицій. І хоча історичні катаклізми призвели до трансформації та часткової втрати багатьох елементів культури, більшість із них були збережені завдяки зусиллям самих носіїв та дослідників. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. спостерігаємо справжнє відродження лемківської культури: фестивалі, фольклорні ансамблі, видання збірників пісень і альбомів народного мистецтва повертають до життя скарби, успадковані від предків. Це відродження відбувається як в історичній Лемківщині (на сучасних територіях Польщі та Словаччини), так і в місцях компактного проживання лемків в Україні, США, Канаді та інших країнах. Отже, музика, пісні, танці та ремесла залишаються наріжним каменем лемківської ідентичності, забезпечуючи тяглість культури в контексті змінних історичних і соціальних реалій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесса Ф. Народні пісні з галицької Лемківщини. Львів, 1929. 469 с.
2. Тарнович Ю. Лемківщина: матеріальна культура. Краків: Українське Вид-во, 1941. С. 96.
3. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. Кн. 2: Бойківські і лемківські танці. Львів: ІН НАН України, 2008. С. 122.
4. Горбаль Б., Максимович В. Лемківська народна музика на воскових циліндрах (1901–1913) і американських платівках (1928–1930). Львів, 2008. 187 с.
5. Гец Л. Народне мистецтво Лемківщини. Збруч. 2016.